

ОБРАЗ ЯК КАТЕГОРІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Статтю присвячено дослідженню образу як найбільш важливої категорії, яка описує художню літературу і мистецтво взагалі. Розглянуто функції літературного твору як засоби відображення й розкриття специфічних особливостей образів, їх види та характеристика. У статті звернено увагу на роль мовних засобів, які дають змогу авторові конкретно і влучно відтворити образ. Виявлено, що до основних видів образу належать образ персонажів, образ поетичний та образ-символ, які здатні відтворювати відчуття й переживання, конкретну і в той же час узагальнену картину людського життя, створену за допомогою вигадки.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Художня література відноситься до тих видів мистецтва, які прийнято вважати образотворчими на відміну від експресивних. При цьому література принципово відрізняється від інших мистецтв, яким властива зображальність. Живописці і скульптори, актори і режисери створюють образи, що володіють наочністю. Лінії і фарби в живописі, бронзові, дерев'яні, мармурові фігури скульптурних творів, рухи артистів у театральних спектаклях і кінофільмах безпосередньо впливають на наші зорові відчуття.

У художній літературі образи виявляються по-іншому. Слова лише асоціативно пов'язані з тим, що вони позначають. Читаючи або слухаючи літературний твір, ми не бачимо предметів чи осіб, про яких йдеться, але силою нашої уяви ми відтворюємо предмети і факти, про які йде мова. Художній твір є видом літератури, предметом якого є система художніх образів – результат словесного художнього освоєння дійсності. Цільове призначення (соціальна функція) цього виду літератури – це забезпечення процесу передачі, використання в суспільстві системи словесних художніх образів, обміну словесною художньою інформацією. Ця література направлена на задоволення потреби суспільства в літературному художньо-образному спілкуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Словесні образи позбавлені наочності, вони умовні і незначні, як висловлювався Лессінг в "Лаокооні". "Всі інші мистецтва – писав дослідник – подібно до живої дійсності, діють прямо на відчуття, поезія діє на фантазію..." [1: 63]. Варто також зазначити, що, оскільки образи фантазії (тобто уяви) слабкіші й не такі яскраві як безпосереднє сприйняття органами чуття, поезія по силі і ясності суб'єктивного враження помітно поступається іншим мистецтвам. У XX столітті один із видатних зарубіжних теоретиків мистецтва Р. Інгарден говорив про неповноту і деяку схематичність словесних зображень.

Образ іноді дуже розширюють, говорять про образ народу, образ Батьківщини. У цих випадках правильніше говорити про ідею, тему, проблему, скажімо, народу, оскільки як індивідуальне явище він не може бути змальований в творі, хоча його художня цінність надзвичайно висока.

Російський літературознавець А. П. Квятковський указував на два таких значення терміну "образ поетичний":

- 1) художнє зображення в літературному творі людини, природи або окремих явищ "по законах краси";
- 2) як явище стилю образ поетичний присутній усюди, де художня думка виражається за допомогою різних поетичних засобів [2: 125].

Посилання на два головні значення терміну "образ поетичний" ("образ художній"), звичайно, раціональне, проте трактування цих значень викликає сумніви. По-перше, образи персонажів теж явища стилю. По-друге, ті образи, які Квятковський кваліфікує як явища стилю, присутні не тільки там, де художня думка виражається "за допомогою різних поетичних засобів".

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зображення того або іншого предмета, тієї або іншої речі, природного явища і т. п. трактується як "образ речі", "образ природи", "образ явища" і т. д. Цю термінологію не можна визнати закономірною. У центрі художнього зображення стоїть людина; зображення речей і т. п. не має самостійного художнього значення, воно необхідне для конкретизації людини, визначення того місця і простору, в якому вона знаходиться. Зображення їх також необхідне, як і зображення людини, але воно має менше значення, визначається нормами певної художньої ієрархії.

Формулювання цілей статті (постановка проблеми). Останнім часом в критиці набуло широкого поширення прагнення надавати поняттю образу збірне значення і говорити в цьому сенсі про "образ народу", "образ нації" і т. д.

Так або інакше, але очевидна неприпустимість такого нечіткого розуміння терміну "художній образ", коли одночасно говорять і про образ якогось предмета, і про "образ Батьківщини", і про "образ людини", і т. д.; очевидно, що перед нами різні категорії художнього зображення, що й вимагають різного визначення, яке водночас відображало б й ієрархію цих категорій в художній творчості. Можна

відзначити ще низку термінів, паралельних в тій чи іншій мірі поняттю характеру: дійова особа, герой, тип. Варто було б упорядкувати і їх вживання.

У художньому світі навіть дуже сторонні, незначні і випадкові деталі, речі, явища, вчинки, риси характеру насправді підпорядковані головній ідеї твору. Будь-яка випадковість усередині художнього світу передбачена, до неї підведений читач або глядач. У художньому світі немає нічого зайвого (пригадаємо відомий афоризм Чехова про рушницю: якщо вона висить на стіні в першому акті п'єси, то в третьому акті вона повинна вистрілити).

Вивчаючи літературні твори, ми часто зустрічаємося зі сталими уявленнями про їх зміст і героїв, які часто опираються на традицію і, на нашу думку, не завжди об'єктивні. Тому на сучасному етапі важливо дослідити образ як категорію художнього тексту, висвітлити основні його види.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Твір художньої літератури може існувати в суспільстві в різних системах комунікації: книжковій справі, телебаченні, радіомовленні, кінематографі і т. д. Саме вони здатні зробити літературно-художній твір дійсно суспільним явищем, включити його в сферу суспільної свідомості.

Різні дослідники по-різному окреслюють функції художнього твору, називають різну їх кількість. Так, наприклад, В. П. Іванишин схиляється до думки чеського структураліста Яна Мукаржовського, що літературна функція – "це вплив на суспільство в напрямку певної цінності" [3: 286]. До основних функцій він зараховує естетичну і духовнотворчу.

Основною функцією художнього твору є функція естетична (естетика з грецької – те, що має відношення до чуттєвого сприйняття). Вона полягає у наданні читачеві неповторної естетичної насолоди, насолоди від спілкування з прекрасним. Але, як слушно зазначає англійський літературознавець і поет Томас Стернз Еліот, "якщо б насолодою все вичерпувалось, сама б ця насолода була не вищого порядку" [4: 183]. Тому поруч із естетичною в художньому творі неминуче присутня інша основна функція – духовнотворча. Ця загальнокультурна функція полягає у тому, що художній твір, щоб відрізнитися від просто гарних (естетичних) предметів, повинен не просто задовольняти естетичні переживання людини, а й при цьому робити її кращою, духовно багатшою, розвивати її внутрішній світ.

Серед додаткових функцій художнього твору виділяється функція ідеологічна (іноді говорять у цьому зв'язку про суспільну, суспільно-політичну чи соціальну функцію). Ідеологія – в найширшому розумінні – вчення про ідеї. Її ще розуміють як суспільну свідомість (чи світогляд), а також як систему політичних, правових, етичних, художніх, філософських, релігійних тощо поглядів. Найчастіше під ідеологічністю твору розуміють його вплив на читача з позицій тієї чи іншої ідеології: націоналізму (Т. Шевченко, пізній І. Франко, Леся Українка, Є. Маланюк, О. Ольжич, О. Теліга, Ю. Липа, Л. Костенко, В. Симоненко, В. Стус, П. Скунець тощо), націонал-комунізму (М. Хвильовий), комунізму (М. Бажан, О. Гончар, Ю. Смолич, Б. Олійник тощо), соціалізму (П. Грабовський, М. Коцюбинський, В. Винниченко тощо), демократизму (І. Драч, Д. Павличко, В. Коротич, Ю. Андрухович, О. Забужко), тощо [5: 21].

Не варто залишати поза увагою пізнавальну й комунікативну функції. Лише у своїй сукупності усі вони розкривають специфічні особливості образів, представлених у творі, кожна з них окремо характеризує лише якусь одну його сторону; ізольований розгляд окремих функцій не лише збіднює уявлення про образ, але й призводить до втрати його специфіки як особливої форми суспільної свідомості.

Найбільш важлива категорія, яка описує художню літературу і мистецтво взагалі, це категорія художнього образу, оскільки всі явища представлені в тексті в образній формі.

Художній образ – поняття складне і багатовимірне, пов'язане з уявленнями про відношення мистецтва до дійсності, про роль художника, про внутрішні закони мистецтва, з проблемою художнього сприйняття. Художній образ – це форма віддзеркалення дійсності мистецтвом, конкретна і одночасно узагальнена картина людського життя, що перетворюється в світлі естетичного ідеалу художника, створена за допомогою творчої фантазії. Художній образ є також засобом пізнання і зміни світу, синтетичною формою віддзеркалення і вираження відчуттів, думок, прагнень, естетичних емоцій художника.

На відміну від живописця і скульптора, письменник відтворює не лише ті сторони дійсності, які можуть бути сприйняті зором, але і все те, що відкривається слуху, дотику, нюху.

Межі і структура образу можуть бути різні: образ може передаватися одним словом, словосполученням, надфразовою єдністю, може займати цілий розділ або, як в "Кентаврі" Дж. Апдайка, охоплювати композицію цілого роману.

З усіх художніх образів, які присутні в тексті, важливими є образи персонажів, оскільки персонаж виступає як суб'єкт художньої дії, як незалежний партнер в діалозі автора і читача, і наше первинне сприйняття твору сприймається саме як взаємодія персонажів.

Звичайно, твір не зводиться до сукупності діючих в ньому суб'єктів. Тут присутній і опис художнього часу і простору, прямі і діалогічні дискурси автора, а також значення, що передаються композицією, особливостями сюжету і оповідача. Проте без персонажів це все не в змозі передати художні значення,

оскільки твір повинен образно передавати життя, а в житті відбувається саме дія, представлена як взаємодія суб'єктів. Персонаж як особа найменш важлива в ліриці, але тут присутній ліричний герой.

Образ виступає як визначальна ознака не лише словесного, але й будь-якого іншого мистецтва. Будучи складним, багатограним явищем, образ не має якогось однозначного, назавжди прийнятого тлумачення. Але по суті своїй художній образ в мистецтві представляється узагальненим віддзеркаленням дійсності в конкретному, індивідуальному явищі, що володіє естетичним значенням. Деякі дослідники визначають образ як конкретну і в той же час узагальнену картину людського життя, створену за допомогою вигадки. Ця вигадка будується на матеріалі, який вже накопичений письменником в його життєвому досвіді. Вигадка стає шляхом до узагальнення, до того, щоб додати індивідуальному факту спільні риси. Багатство життєвого досвіду дозволяє письменникові відразу уловлювати у випадкових фактах їх характерні риси.

Ця властивість відрізняє талановитих митців, які, завдяки великому життєвому досвіду і силі уяви, володіють винятковою проникливістю. Так, завдяки вигадці перед читачем поступово виникає конкретна картина людського життя, крізь яку проглядається узагальнення (ми починаємо розуміти, що в тій людині, про яку говорив нам письменник, є риси, спільні людям одного з ним суспільного стану).

Індивідуалізованість зображення – це лише одна сторона образного віддзеркалення дійсності і тому не може бути основою для виникнення самостійного художнього образного віддзеркалення дійсності. Більшою мірою поняття образу застосовується в художньому творі при зображенні людини. У цьому сенсі найчастіше поняття "образ" і вживається в сенсі образу-характеру. Характери дійсно є відносно цілісними композиційними одиницями художнього твору.

Художній світ володіє цінністю. Активність сприйняття відображає ціннісний ранг твору. Проте сама по собі цінність – це значення відношення даного тексту до людини і людства. Їх естетичні потреби і є лакмусовим папірцем, що дозволяє виявити і виміряти цінність художнього світу.

В. Б. Шкловський писав: "Образ поетичний – це один із способів створення найбільшого враження. Як спосіб, він дорівнює за завданням іншим прийомам поетичної мови, дорівнює паралелізму простому і негативному, дорівнює порівнянню, повторенню, симетрії, гіперболі, рівний взагалі тому, що прийнято називати фігурою" [6: 38]. У мові надзвичайно розвинена робота думки, що аналізує детальні особливості даного явища, вловлює його відтінки. Очевидно, що для письменника ці властивості мови особливо важливі, оскільки допомагають йому намалювати конкретну картину життя.

Мова художньо-літературного твору може бути зрозумілою лише у зв'язку з тією образною системою, яка лежить в основі твору. Вона визначає мотивацію і вибір лексичних інтонаційно-синтаксичних, звукових засобів, за допомогою яких створюється той або інший образ. У цьому сенсі мова є формою у відношенні до образу, як образ є формою у відношенні до ідейного змісту твору. Але форма ця глибоко змістовна. Спростивши її, ми спростимо, ослабимо зміст, що розкривається лише через неї. Аналіз мовних особливостей твору без врахування образної системи не може привести до цілісного розуміння мови в його художній цілеспрямованості, тобто як явища художньо-літературного стилю. Зрозуміло, що без знання і розуміння стилістики загальнонародної мови не можна точно визначити індивідуальну специфіку мови кожного художнього літературного твору.

Очевидно, що розуміння специфіки мови художнього літературного твору не уявляється без врахування фразеологічних, граматичних властивостей загальнонародної мови. Але, в той же час, в мові художнього твору необхідно показати мотивованість його образної системи загалом, тобто поставити його в зв'язок з явищами сюжетного, жанрового, стильового плану. Правильно розуміючи образність, зуміємо прослідкувати закономірний зв'язок образів з тими мовними засобами, за допомогою яких вони оформлені, розкрити їх змістовність, уловити зв'язок характерів і сюжету, осмислити значення тієї або іншої сюжетної ситуації і т. д.

Ритм, стрункність, відповідність і ще щось ледь вловиме об'єднують в художньому образі дуже різні речі, які в звичайних умовах можуть бути взаємовиключені. Образ може полягати в одному слові, навіть узятому поза контекстом, так би мовити, в слові самому по собі.

Образ може бути просто описовим або символічним. Символ, отже, є особливим видом образу.

Символи зазвичай служать для виразу особливо важливих понять й ідей: символи миру, дружби, вірності, смерті, перемоги і т. д. У художньому творі символ виділяє які-небудь основні для нього ідеї і тому повторюється в тексті знову і знову, узагальнюючи важливі сторони дійсності, об'єднуючи різні плани цілою системою відповідностей. На думку американського літературознавця Р. Уеллека, символ виконує не тільки службову роль, заміщаючи щось, але й заслуговує уваги сам по собі.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Художній твір є видом літератури, предметом якого є система художніх образів – результат словесного художнього освоєння дійсності. Художня література виконує низку певних функцій, серед яких виділяємо основні – естетичну й духовнотворчу (виховну), а також низку додаткових – ідеологічну, пізнавальну, комунікативну. У своїй сукупності усі вони розкривають специфічні особливості образів, представлених у творі, кожна з них окремо характеризує лише якусь одну його сторону; ізольований

розгляд окремих функцій не лише збіднює уявлення про образ, але й призводить до втрати його специфіки як особливої форми суспільної свідомості.

До основних видів образу відносимо образ персонажів, образ поетичний та образ-символ, які здатні відтворювати відчуття й переживання, конкретну і в той же час узагальнену картину людського життя, створену за допомогою вигадки.

Отже, на основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що найбільш важлива категорія, яка описує художню літературу і мистецтво взагалі, це категорія художнього образу, оскільки всі явища представлені в тексті в образній формі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Чернышевский Н. Эстетические отношения искусства к действительности : [собр. соч. в 5-ти т.] / Н. Чернышевский. – М. : Советская энциклопедия. – Т. 1. – 363 с.
2. Бахтін М. М. Естетика словесної творчості / М. М. Бахтін. – М. : Мистецтво, 1979. – 354 с.
3. Мукаржовский Я. Поэтическое произведение как комплекс ценностей / Я. Мукаржовский // Структуральная поэтика. – М. : Школа "Языки русской к-ры", 1996. – 286 с.
4. Элиот Т. С. Социальное назначение поэзии / Т. С. Элиот // Назначение поэзии. Статьи о литературе. – К. : AirLand, 1996. – 184 с.
5. Іванишин В. П. Пізнання художнього твору / В. П. Іванишин, П. В. Іванишин. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 2003. – 21 с.
6. Аспекти загальної і приватної лінгвістичної теорії тексту. – М. : Наука, 1982 – 38 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / [за ред. Ю. Коваліва]. – К. : Академія, 2007 – 608 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Chernyshevskii N. Esteticheskoe otnoshenie iskusstva k deistvitel'nosti [The Aesthetic Art Relationship towards the Reality] : [sobr. soch. v 5 t.] / N. Chernyshevskii. – M. : Sovetskaia entsyklopediia. – T. 1. – 363 s.
2. Bakhtin M. M. Estetyka slovesnoi tvorchosti [The Esthetics of the Verbal Creative Work] / M. M. Bakhtin. – M. : Mystetstvo, 1979. – 354 s.
3. Mukarzhovskii Ya. Poeticheskoe proizvedenie kak kompleks tsennostei [The Poetic Work as a Complex of Values] / Ya. Mukarzhovskii // Struktural'naia poetika [The Structural Poetry]. – M. : "Yazyki russkoi k-ry", 1996. – 286 s.
4. Eliot T. S. Sotsial'noe naznachenie poezii [The Social Determination of Poetry] / T. S. Eliot // Naznachenie poezii. Stat'i o literature [Articles on Literature]. – K. : AirLand, 1996. – 184 s.
5. Ivanyshyn V. P. Piznannia khudozhniogo tvorcu [the Perception of the Literary Work] / V. P. Ivanyshyn, P. V. Ivanyshyn. – Drogobych : Vydavnycha firma "Vidrodzhennia". – 21 s.
6. Aspekty zagal'noi i pryvatnoi lingvistichnoi teorii tekstu [Aspects of the Common and Private Linguistic Text Theory]. – M. : Nauka, 1982. – 38 s.
7. Literaturoznachna entsyklopediia [The Literary Encyclopedia] : u 2-kh t. / [za red. Yu. Kovaliva]. – K. : Akademiia, 2007. – 608 s.

Матеріал надійшов до редакції 15.11. 2011 р.

Ожаровская С. П. Образ как категория художественного текста.

Статья посвящена исследованию образа как наиболее важной категории, описывающей художественную литературу и искусство вообще. Рассмотрены функции литературного произведения как средства отображения и раскрытия специфических особенностей образов, их виды и характеристика. В статье обращено внимание на роль средств языка, дающих возможность автору точно и метко воспроизвести образ. Выявлено, что к основным видам образа принадлежат образ персонажей, образ поэтический и образ-символ, которые способны воспроизвести чувства и переживания, конкретную и в то же время обобщенную картину человеческой жизни, созданную при помощи выдумки.

Ozharivs'ka S. P. The Image as the Category of the Literary Text.

The article is devoted to the investigation of the image as the most important category, describing the belles-lettres and art in general. The functions of the belles-lettres text as the means of the reflection and revelation of the specific image peculiarities, their kinds and characteristics are concerned. The attention in the article is drawn on the role of language means, allowing the author precisely to reflect the image. It is concluded that the main image kinds are the image of characters, the poetic image and the image-symbol that can reproduce the feelings and emotions, the certain and at the same time general picture of the human life, created with the help of fiction.